

— Παῦσον, παῦσον, ὦ Θλίψις, διέκοψεν ἡ Σοφία, — διότι οὐδὲν καινὸν μοι λέγεις, οἱ δὲ λόγοι σου διεγείρουσιν αὖθις ἐν ἐμοὶ οἶκτον διὰ τὸν κόσμον.

Ὡς ἐκ τούτου ἤδη ἡ Θλίψις εἶπε μόνον :

— Ἄν ἡ Ἀγαθότης, τὴν ὁποίαν ἀναζητῶ, ἐκυριάρχει ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ, ἡ περιπλάνησίς μου θὰ ᾔτο περατωμένη. Μετὰ τοῦ πλήθους τῶν σκοτεινῶν ὑπάρξεων, μεθ' ὧν ἐπικοινωνοῦσα ἐγκατέλιπον τὸν Τάρταρον, θὰ ἠδυνάμην νὰ ἐπιστρέψω εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν πυθμένα αὐτοῦ νὰ κατακλιθῶ καὶ ν' ἀναπαυθῶ ἐν εἰρήνῃ.

Ἐπαυσεν ὁμιλοῦσα, ἡ δὲ Σοφία, βεθυθισμένη εἰς διαλογισμούς, ἐπὶ μακρὸν ἴστατο μέ τὴν κεφαλὴν κεκλιμένην ἐπὶ τῆς χειρός. Ἐπὶ τέλους εἶπε :

— Σὲ συλλυποῦμαι, ἀδελφὴ μου, καὶ μετὰ σοῦ ἄπασαν τὴν οἰκουμένην....

— Φρονεῖς ἴσως, ὅτι τοιαύτη ὑπαρξίς δὲν ὑφίσταται ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ ; — διὰ τρομιώδους ἐξ ἀνησυχίας φωνῆς ἠρώτησεν ἡ Θλίψις.

Ἡ Σοφία, καὶ αὖθις μετὰ μακρὸν σκέψιν εἶπεν :

— Ἀγνοῶ !

— Καὶ ἀπεμακρύνθη.

Ἡ δὲ Θλίψις, ὡς καὶ πρότερον, δὲν ἔπαυσε περιφερομένη ἀνὰ τὸ πεδῖον· οἱ μέλανες πέπλοι δι' ὧν ᾔτο κεκαλυμμένη ἐσκίαζον τοῦ ἡλίου τὸ φῶς· ἐκ τοῦ ὠχροῦ προσώπου τῆς ἐπιπτεν ἐπὶ τῶν ἀνθέων νεκρικὴ χροιά καὶ ἐκ τῆς βαρείας πνοῆς αὐτῆς οἱ στάχες ἐκάμπτοντο πρὸς τὴν ἥν καὶ ἐσκόρπιζον ἀνωφελῶς τοὺς πληροῦντας αὐτοὺς κόκκους....

(Ἐκ τοῦ ρωσικοῦ)

Ἀγ. Κωνσταντινίδης.

ΝΕΚΡΙΚΑΙ ΤΕΛΕΤΑΙ

ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΡΧΑΙΟΙΣ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΝΕΩΤΕΡΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙ

Ὅτι ἡ ἐπιστήμη πρὸ πολλοῦ ἀπέρριψε τὸν ἀβάσιμον ἰσχυρισμὸν τοῦ Φαλμεράϋερ περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, εἶνε γεγονὸς ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως. Οἱ ὀλίγοι ἐρμένοντες εἰσέτι εἰς τὴν παράλογον ταύτην πρόληψιν, οὐδέποτε ἢ πάντῃ ἐπιπολαίως ἐμελέτησαν τὴν Ἑλλάδα, ἰδίως δὲ τοὺς σημερινούς Ἑλληνας. Βεβαίως ὁ ξένος ὁ ἐπισκεπτόμενος ὀλίγας μόνον πόλεις τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ

τάς μᾶλλον ἐξευρωπαϊσθείσας, δὲν ἀνευρίσκει τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, τὴν Ἑλλάδα τῶν ὀνείρων του, διότι καὶ αὐτὴ, ὡς πάντα τὰ ἐπὶ γῆς, μετεβλήθη, εἶνε δὲ αὐτόχρημα μῶρὰ ἢ ἀξίωσις ἐνίων ὅτι δὲν εὐρίσκουσι τὴν καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδα οἷαν τὴν περιγράφει ὁ Πausανίας καὶ ὁ Ὀμηρος· ἀλλὰ τὴν χώραν δὲν ἀπαρτίζουσιν ὀλίγαι μόνον πόλεις· πρέπει νὰ εἰσδύσῃ τις εἰς τὰ ἔγκατα αὐτῆς, νὰ μελετήσῃ τὸν χαρακτῆρα καὶ τὰ ἦθη, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν τύπον τοῦ λαοῦ, ἵνα ἀσφαλῶς κρίνῃ περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ, ἄλλως ὁ τοιοῦτος δὲν βλέπει «εἰμὴ τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας κείμενα σκιερὰ σημεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ βίου».

Ἐν Ἑλλάδι ἐκτὸς τῶν λευφάνων τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ ἀγαλμάτων, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα ὅχι ὀλιγώτερον σεβαστὰ καὶ ἐνδοξά, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα.

Ἔθιμα τῶν πρώτων χρόνων τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ διατηροῦνται εἰσέτι ἐν τῇ χώρᾳ, ὀλίγα δὲ ἐξ αὐτῶν, νομίζω, ἀρχοῦσι νὰ καταδείξωσιν ὅτι ὁ ἠθικὸς τύπος τῶν ἐθνῶν ὡς καὶ ὁ φυσικὸς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μὴ ἀναμίξεως ἐνὸς λαοῦ μετ' ἄλλου, εἰς πᾶν ὅ,τι συσχετίζεται μετ' τὸν βίον αὐτοῦ, ἔστω καὶ ὅταν οἱ λαοὶ οὗτοι εὐρεθῶσιν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης συνηνωμένοι.

Ἡ Ἑλλάς ὑποδουλωθεῖσα ὑπὸ διαφόρων ἐθνῶν οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ θεωρῇ αὐτὰ ὡς ἐχθρικῶς ριφθέντα εἰς τοὺς κόλπους τῆς, οὐδέποτε συνηνώθη ἢ συνεταυτίσθη μετ' αὐτὰ, οὐδέποτε μετ' αὐτὰ συνέκλαυσεν ἢ συνεώρτασε. Καίπερ δούλη, δυνάμεθα εἰπεῖν ὅτι ἐδασίλευσε καὶ ἐκυριάρχησεν ἐφ' ἑαυτῆς, τοὺς δὲ φόρους τῆς ὑποτελείας πρὸς τοὺς κατακτητὰς αὐτῆς ἔδιδε μετὰ περισσοτέρας ὑπερηφανείας παρὰ μεθ' ὅσης πλείστοι ὅσοι ἡγεμόνες ἔδιδον τὰ λύτρα πρὸς τοὺς λεηλατοῦντας τὴν χώραν τῶν πειρατᾶς, πρὶν ἢ κατακτηθῇ ἡ Ἀλγερία.

Διὰ νὰ καταδείξωμεν ὅτι οἱ σημεριναὶ Ἕλληνες ὡς καὶ οἱ πρόγονοί των μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαθείας διετήρουν τὰ πάτρια αὐτῶν ἔθιμα, θὰ παραθέσωμεν δύο μόνον παραδείγματα ἐκ τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας Ἑλλάδος. Κατὰ τὸν μεταξὺ Αἰγινήτων καὶ Ἀθηναίων πόλεμον οὐδεὶς ἐκ τῶν τελευταίων ἐπέζησεν εἰμὴ εἰς καὶ μόνος, ὅστις ἐπιστρέψας εἰς Ἀθήνας ἵνα ἀναγγείλῃ τὴν Ολιβεράν εἰδησιν, ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν ἀθηναίων γυναικῶν αἵτινες καταληφθεῖσαι ὑπὸ τῆς ἀπελπισίας ὅτι ἀπώλεσαν τοὺς συζύγους αὐτῶν, τὸν ἐφόνευσαν διὰ τῶν καρφίδων τῆς κεφαλῆς των, ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι φρίξαντες ἐπὶ τῇ σκληρότητι ταύτῃ, ἀπηγόρευσαν ἐπὶ αὐστηρᾷ ποινῇ εἰς τὰς γυναῖκας νὰ στολίζωνται κατὰ τὸ δωρικὸν ἔθος, ὅπερ ἦτο σύνηθες εἰς τὰς Ἑλληνίδας καὶ ἀντ' αὐτοῦ ὑπέδειξαν αὐταῖς τὸ ἰωνικόν, ἄνευ τρυτέστιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καρφίδων.

Πλὴν οἱ Ἀργεῖοι καὶ Αἰγινῆται φοβούμενοι μὴ διὰ τῆς καταργήσεως τῶν κοσμημάτων τούτων ἀπολεσθῶσι καὶ τὰ ἀρχαῖα ἔθιμα διέταξαν ἵνα αἱ γυναῖκες τῆς κεφαλῆς καρφίδες κατασκευάζωνται τοῦ λοιποῦ μακρότεραι.

Ἐπιστρέψαντες ἐξ Ἰταλίας εἰς Ὑδραν τοῦ Ἀντωνίου Κριεζῆ μετὰ φράγκικα (φορέματα ἐννοεῖται) οἱ ἀγαθοὶ ὕδραῖοι πατριῶται τὸν περιεκύκλωσαν ἐν μέσῃ ἀγορᾷ καὶ ὀργίλως ἠπεῖλουν αὐτὸν ὅτι θὰ τὰ ξεσχίσουν ἐπάνω του ἂν δὲν δώσῃ τὸν λόγον τῆς τιμῆς του ὅτι δὲν θὰ τὰ φέρῃ πλέον. Καὶ ὁ ἥρως τῶν ἐλληνικῶν θαλασσῶν ἐννοήσας τὸν σεβασμὸν τῶν πατρίων ἔθιμων τῶν συμπολιτῶν του, ὑπέκυψεν εἰς τὴν λαϊκὴν θέλησιν.

Πλὴν τῶν ἀπείρων ἐθίμων ἅτινα διατηροῦσιν ἐκ τῶν προγόνων των οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες τὰ ἀφορῶντα τοὺς νεκροὺς εἶνε τὰ μᾶλλον ἀξιοπαρατῆρητα, καθ' ὅσον οὔτε ὁ χριστιανισμὸς κατίσχυσε νὰ τὰ ἐξαλείψῃ.

Ἐν Ἑλλάδι αἱ κηδεῖαι παρυσιάζουσι τὴν νίκην τοῦ θανάτου ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ μεγαλοπρεπείᾳ, τούτου ἐνεκεν εἶνε ἀδύνατον νὰ συμμετάσχῃ τις τῶν λυπηρῶν αὐτῶν θεαμάτων χωρὶς νὰ αἰσθανθῇ θρησκευτικὴν τινα συμπάθειαν, σκεπτόμενος ὅτι ἐὰν ὑπάρχῃ τι δυνάμενον νὰ ἀντιταχθῇ κατὰ τῆς ἰσχύος αὐτῆς τοῦ θανάτου, τοῦτο εἶνε τὸ ἱερόν κίσθημα τὸ διαιωνίζον τὴν μνήμην τῶν φιλότατων ἡμῶν.

Οἱ τελευταῖοι φόροι σεβασμοῦ οἵτινες ἀπονέμονται σήμερον εἰς τὴν μνήμην τοῦ νεκροῦ ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, καταδεικνύουσι πασιφανῶς τὴν ἀρχαιότητά των. Ἵνα λάβωμεν ἰδέαν καθαρὰν καὶ τελείαν, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν μερικῶς ὅλας ἐκεῖνας τὰς τελετὰς ἃς τελοῦσιν ὅταν ψυχορραγῇ τις καὶ ὅταν ἐκπνέῃ, ὅσας ἄλλας παρακολουθεῖν τὴν ταφὴν καὶ κατόπιν ἐκεῖνας δι' ὧν περατοῦται ἡ θλιβερὰ πομπή.

Καὶ πρῶτον ὁ θρησκευτικὸς νόμος τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἐπιβάλλει αὐτοῖς ὅταν ψυχορραγῇ τις νὰ καλῶσι τὸν ἱερέα ὅπως ἀναγνώσῃ προσευχὰς τινὰς καὶ συστήσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀσθενούντος εἰς τὸν Ὑψίστον, τὸ κοινῶς λεγόμενον ἀναπαιψιμάρι. Τὴν θρησκευτικὴν ταύτην συνήθειαν εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι αἱ εὐχαὶ ἀπετείνοντο εἰς τὸν Ἑρμῆν, λατρευόμενον ὡς ὁδηγοῦντα τὰς ψυχὰς, ἥτοι ψυχοπομπόν.

Ὅμοιως παρ' ἀρχαίοις ἦτο συνήθεια νὰ παρίστανται σιωπηλοὶ περίξ τῆς κλίνης τοῦ ψυχορραγοῦντος οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι ὅπως ἀκούσωσι τὰς τελευταίας αὐτοῦ λέξεις, αἵτινες οὐδέποτε καὶ παρ' ἡμῖν λησμονοῦνται.

Ἡ Ἀνδρομάχη κλαίουσα πρὸ τοῦ αἰμοφύρτου πτώματος τοῦ Ἑκ-

τορος καὶ παραπονευμένη ὅτι ἐστερήθη τῆς παρηγορίας ταύτης θρη-
νολογεῖ :

Ἄρητὸν δὲ τοκεῦσι γόνυ καὶ πένθος ἔθηκας
Ἕκτορ, ἐμοὶ δὲ μάλιστα λελείφεται ἄλγεα λυγρὰ.
Οὐ γάρ μοι θνήσκων λεχέων ἐκ χειρὸς ὄρεξας
οὐδὲ τί μοι εἶπες πυκινὸν ἔπος, οὔτε κεν αἰεὶ
μεμνήμην νύκτας τε καὶ ἡμέματα δακρυχέουσα.

(Ὅμη. Ἰλιάδος Ω, στίχ. 741).

Μόλις ὁ ψυχορραγῶν ἀποδώσῃ τὴν ὑστάτην αὐτοῦ πνοήν, ἡ πρώτη
φροντίς τῶν περιστοιχούντων αὐτὸν εἶνε νὰ κλείσωσι τὸ στόμα καὶ τοὺς
ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, διότι εἶνε μεγάλη πρὸς τὸν νεκρὸν ἀσέβεια νὰ ἔχη
τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὸ στόμα ἀνεωγμένον. Εἶνε κοινή, κοινωτάτη εὐχή
παρ' ἡμῖν, ἡ μήτηρ ἢ ὁ πατήρ νὰ εὐχῶνται ὅπως τοὺς ἀξιῶσιν ὁ
Θεὸς τὸ παιδί τους νὰ τοὺς κλείσῃ τὰ μάτια. Τὰ δημοτικά ἔ-
σματα τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος βρίθουσι τοιούτων ἐκφράσεων :

«Εἴς τὴ στερνὴ μου τὴ στιγμὴ τὰ μάτια νὰ μοῦ κλείσῃς».
καὶ ἄλλοι :

«Μὲν κλείστέ μου τὰ μάτια μου, φιλήστε μ' ἕνας ἕνας»

(Δημ. Ἄσμ. Ζαμπελ. Σλ. 695).

Τὸ αὐτὸ ἐπρέσβευον καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἡ σκιά τοῦ Ἀγαμέμνονος πα-
ραπονεῖται ἐναντίον τῆς Κλυταιμνήστρας οὐχὶ διότι ἐφρονεύθη, ἀλλὰ διότι
δὲν ἔλαβε τὴν μέριμναν τοῦλάχιστον νὰ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς
καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ.

... ἡ δὲ κυνώπις
νοσφισατ', οὐδέ μοι ἔτλη ἰόντι παρ' εἰς Ἀΐδαο
χερσὶ κατ' ὀφθαλμοὺς ἐλέειν, σὺν τε στόμ' ἐρεῖσαι.

(Ὅμη. Ὀδυσσεύς Δ, στίχ. 424).

Ὅμοίως δὲ καὶ ὁ φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ Σωκράτους Κρίτων, ὡς
εἶδε τὸν διδάσκαλον ψυχθέντα ὑπὸ τοῦ φαρμάκου καὶ στήσαντα τὰ
ἔμματα «ξυνέλαβε τὸ στόμα τε καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς» (Πλατ.
Φαιδ. 118).

Μετὰ τοῦτο οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ στενότεροι τῶν φίλων ἢ καὶ ἐπὶ
τοῦτο προσκαλούμεναι γυναῖκες (σαββανῶστραι κοινῶς λεγόμεναι) λού-
ουσι τὸν νεκρὸν. Τοῦτ' αὐτὸ ἐπραττον καὶ οἱ ἀρχαῖοι. Ὁ πρῶτος φόρος
τῆς φιλίας ἦν παρέσχεν ὁ Ἀχιλλεὺς εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ Πατρόκλου εἶνε
αὐτός.

Δμῳὰς δ' ἐκκαλέσας λούσαι κέλετ', ἀμφὶ τ' ἀλείψαι,

...
Τὴν δ' ἐπεὶ οὖν δμῳαὶ λούσαν ...

(Ὅμηρ. Ἰλιάδος Ω, στίχ. 582 καὶ 587).

Ὁ Κρέων ἐν ταῖς Φοινίσσαις τοῦ Εὐριπίδου λέγει πρὸς τὸν χορόν·

Ἐγὼ δ' ἤκω μέγα
γέρον ἀδελφὴν γραῖαν Ἰοκάστην, ὅπως
λούσῃ, πρόθηταί τ' εὐχέτ' ὄντα παῖδ' ἐμόν.
Τοῖς γὰρ θανοῦσι χρὴ τὸν οὐ τεθνηκότα
τιμὰς δίδόντα, χθόνιον εὖ σέβειν θεόν.

(Στιχ. 1322).

Κατόπιν ἐνδύουσι τὸν νεκρὸν διὰ τῶν ὠραιότερων καὶ πλουσιωτέρων ἐνδυμάτων του ὡς οἱ ἀρχαῖοι·

Ἀμφὶ δὲ σ' ἕστησαν κοῦραι ἁλίοιο γέροντος,
οἴκτρ' ὀλοφυρόμεναι, περὶ δ' ἄμβροτα εἴματα ἔσσαν
(Ὅμηρ. Ὀδυσσ. Ω, στίχ. 58).

Ὡσαύτως καὶ ὁ Σωκράτης ὀλίγας στιγμὰς πρὶν ἀποθάνῃ παραγγέλλει εἰς ἓνα τῶν μαθητῶν του ὅπως τῷ φέροι τὸν ὠραιότερον μαδύαν του, ἵνα εὐρεθῇ ἔτοιμος διὰ τὸν τάφον.

Ἐὰν ὁ νεκρὸς εἴνε μελλόνυμφος ἢ καὶ νεόνυμφος, παρ' ἡμῖν, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του τίθεται ὁ γαμήλιος στέφανος, εἰάν δὲ παιδίον, κόρη ἢ ἄγαμος μὴ ὑπερβᾷς τὸ 30ὸν ἔτος, τότε κοσμεῖται ἡ κεφαλὴ του ἢ τὸ φέρετρον αὐτοῦ δι' ἁπλοῦ στεφάνου ἐξ ἀνθέων. Μία τοιαύτη συνήθεια ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐν τῷ βίῳ τοῦ Περικλέους. Ὁ ἔξοχος οὗτος τῆς ἀρχαιότητος ἀνὴρ, λέγει ὁ ἱστορικός, ἀπώλεσεν ἐκ τοῦ λοιμοῦ τὰ πλεῖστα τῶν τέκνων του, ἀλλὰ οὐ μὴν ἀπεῖπεν, οὐδὲ προῦδωκε τὸ φρόνημα καὶ τὸ μέγεθος τῆς ψυχῆς ὑπὸ τῶν συμφορῶν· ἀλλ' οὐδὲ κλαίων, οὐδὲ κηδεύων, οὐδὲ πρὸς τάφῳ τινὸς ὤφθη τῶν ἀναγκαίων, πρὶν γε δὴ καὶ τὸν περίλοιπον αὐτοῦ τῶν γνησίων ἀποδολεῖν Πάραλον. Ἐπὶ τούτῳ δὲ καμφοθεὶς, ἐπειράτο μὲν ἐγκαρτερῶν τῷ ἥθει καὶ διαφυλάττων τὸ μεγαλόψυχον· ἐπιφέρων δὲ τῷ νεκρῷ στέφανον, ἠττήθη τοῦ πάθους πρὸς τὴν ὄψιν, ὥστε κλαυθμόν τε ρῆξαι καὶ πλῆθος ἐκχέαι δακρύων, οὐδέποτε τοιοῦτον οὐδὲν ἐν τῷ λοιπῷ βίῳ πεποιηκῶς (Πλουτάρχου—Περικλῆς § λστ').

Τὸν νεκρὸν τοποθετοῦσιν ἐν τῷ φερέτρῳ, ἐν ᾧ τίθεται προσκεφάλαιον ἐφ' οὗ ἐρείδεται ἡ κεφαλὴ του. Τὸ προσκεφάλαιον εἶνε ἐκ λευκοῦ καλύμματος πεπληρωμένον διὰ φύλλων λεμονέας. Χρῆσιν τῶν φύλλων ἔκαμνον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, ὡς ἐξάγεται ἐκ τινος χωρίου ἀρχαιοτάτου συγγραφέως, τοῦ ὁποίου μνημονεύει ὁ Ἀθήναιος ἐν τῷ ΙΑ' βιβλίῳ τῶν Δειπνοσοφιστῶν στίχ. 16:

νέκυς δὲ χαμαιστρώτους ἐπὶ τινὰς
εὐρείης στιβάδος προέθηκ' αὐτοῖσι θάλασσαν
δαῖτα ποτήριά τε, στεφάνους ἐπὶ κρασὶν ἔθηκεν.

Ἐκτός τοῦ προσκεφαλαίου, παρ' ἡμῖν συνειθίζεται ἀκόμη νὰ θέτῃται ἐν τῷ φερέτρῳ τὸ κτένιον, δι' οὗ ἐκτενίζετο ὁ θανὼν, αἱ βελόναι δι' ὧν ἐρράφη τὸ προσκεφάλαιον, καὶ τινὰ ἄλλα πράγματα προσφιλῇ τῷ νεκρῷ. Ἀποθανούσης πρό τινος προσφιλεστάτης μοι ἀδελφῆς, καθ' ἣν στιγμὴν ἐγὼ αὐτὸς μετὰ αἵμασσοῦσης καρδίας ἐτοποθέτουν ἐν τῷ φερέτρῳ τὸν νεκρὸν τῆς καὶ ἡτοιμαζόμεν νὰ κλείσω αὐτό, αἱ παριστάμεναι φίλαι γυναῖκες μὲ καθικέτευον ἵνα θέσω ἐν αὐτῷ πάντα ταῦτα, καὶ ἡναγκάσθην νὰ ἐκπληρώσω τὴν παράκλησίν των. Τὴν συνήθειαν ταύτην εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, συνθάπτοντες διάφορα πράγματα, οἷον ἐνώτια, ψέλλια, ἐσθῆτας, δακτυλίους, ἀγγεῖα κτλ. ἀναρίθμητα δὲ μέχρι τοῦδε τοιαῦτα εὐρέθησαν ἐν τοῖς ἀρχαίοις τάφοις.

Ἡ συνήθεια νὰ τοποθετῶμεν πάντοτε τὸ νεκρὸν σῶμα ἐν τῷ φερέτρῳ εἰς τρόπον ὥστε οἱ πόδες νὰ ὦσιν ἐστραμμένοι πρὸς τὴν θύραν ἀφ' ἧς θὰ ἐξέλθῃ καὶ νὰ ἴστανται περίξ αὐτοῦ οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι ὅπως τὸ κλαύσωσιν εἶνε ἀρχαιοτάτη· ἐξάγεται δὲ ἐκ τοῦ κατωτέρω χωρίου ἐν ᾧ ὁ ὠργισμένος Ἀχιλλεὺς λέγει:

Οὐ πόσις, οὐδὲ βρῶσις, ἑταίρου τεθνηῶτος,
ὅς μοι ἐνὶ κλισίῃ δεδαίγμενος ὀξέϊ χαλκῷ
κεῖται, ἀνὰ πρόθυρον τετραμμένος· ἀμφὶ δ' ἑταῖροι
μύρονται.

(Ὅμ. Ἰλιάδος Τ, στίχ. 210).

Παρ' ἡμῖν, ὡς ἐν τῇ ἀρχαιότητι, οἱ συγγενεῖς τοῦ νεκροῦ προσκαλοῦσι γυναῖκας ἵνα κλαύσωσιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ καὶ ἐξυμνήσωσι τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς χάριτάς του· τινὲς τῶν γυναικῶν τούτων πληρώνονται, ἄλλαι δὲ προσέρχονται αὐτόκλητοι. Τὰ θρηνώδη αὐτὰ γυναικεῖα ἄσματα, κοινῶς μοιρολόγια, ἐκτελοῦνται ὡς ἀκολουθῶς. Ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὀμίλου αὐτοῦ τῶν θρηνωδῶν γυναικῶν τίθεται ἡ πλειότερον αἰσθανομένη τὴν σκληρὰν ἀπώλειαν τοῦ ἀποβιώσαντος, αὐτὴ ἀρχίζει, αἱ δὲ λοιπαὶ ἄλλοτε ὅλαι ὁμοῦ, ἄλλοτε ἀνὰ μία ἐκάστη κλαίουσι καὶ μετὰ λυγμῶν ἀποπερατοῦσι τὰς αὐτοσχεδίους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περὶ τοῦ νεκροῦ θρηνωδίας των.

Ἀκουσα μαῦρα κλάμματα, γυναῖκεια μοιρολόγια,
Πῶς κλαῖν ἢ Καπετάνισσαις γιὰ τοὺς Καπεταναίους
Καὶ κλαίει ἢ μαύρη ἢ Κώσταινα τὸ δόλιό της τὸν ἄνδρα.

καὶ

Ποιὸς θέ ν' ἀκούσῃ κλάμματα, δάκρυα καὶ μοιρολόγια
Διαθᾶτ' ἀπὸ τὴν Λειβαδιὰ καὶ σύρτε στὴ Βελίτσα
Κ' ἐκεῖ ν' ἀκοῦστ κλάμματα δάκρυα καὶ μοιρολόγια

(Δημοτ. Ζαμπελίου σελίς 650 καὶ 655).

Ἡ συγκινητικωτάτη αὕτη συνήθεια εἶνε πανόμοιος πρὸς ἐκείνην, ἣν περιγράφει ὁ μέγιστος τῆς ἀρχαιότητος ζωγράφος.

Οἱ δ' ἐπεὶ εἰσάγαγον κλυτὰ δώματα, τὸν μὲν ἔπειτα
τρητοῖς ἐν λεχέεσσι θέσαν, παρὰ δ' εἶσαν ἀοιδούς,
θρήνων ἐξάρχους, οἷτε στονόεσσιν ἀοιδὴν
οἱ μὲν ἄρ' ἐθρήνεον, ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες.
Τῇσιν δ' Ἀνδρομάχῃ λευκώλενος ἦρχε γόοιο
Ἕκτορος ἀδρυφόνοιο κάρη, μετὰ χερσὶν ἔχουσα.

(Ὅμ. Ἰλιάδος Ω, στίχ. 719).

Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ Ὀμήρου, ἅπαντ' εἰς μοιρολόγια καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ δραματικῇ ποιήσει. Ὁ Ἀδμητος λέγει πρὸς τὸν χορὸν

Πάρεστε, καὶ μένοντες ἀντήχῃσατε
παιῶνα τῷ κάτωθεν ἀσπόνδῳ θεῷ

(Εὐριπίδου Ἀλκηστis στίχ. 245).

Τὰ νήπια ὅμως κατ' ἐξάίρεσιν μοιρολογούσιν αὐταὶ αἱ μητέρες, παρομοιάζουσαι αὐτὰ ὅτε μὲν μὲ πτηνόν, ὅτε δὲ μὲ ἀστέρα καὶ ἄλλοτε μὲ ἄνθος. Οὐδεμία δημώδης φιλολογία ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ὅμοια τούτου

«Ποῦ πᾶς, γαῖτάνι, νὰ σαπῆς, ἔγκολφι μου, ν' ἀραχνιάσῃς,
Γαρούφαλο βενέτικο ν' ἀλλαξομουσουδιάσῃς ;
Παιδάκι μου, τὸν πόνο σου ποῦ νὰ τὸν ἀπιθώσω ;
νὰν τότε ρήξω τρίστρατα, τὸν παίρνουν οἱ διαβάταις,
νὰν τότε ρήξω στὰ κλαριά, τὸν παίρνουν τὰ πουλάκια·
θὰ τότε βάλω στὴν καρδιά, νὰ τὸν καταρριζώσω,
νὰ περπατῶ νὰ μὲ πονῇ, νὰ στέκω νὰ μὲ σφάζῃ·
θὰ πάγω καὶ στὸ χρυσικὸ γιὰ νὰ τότε χρυσώσῃ,
νὰ φκειάσω ἵνα χρυσὸ σταυρό, κ' ἐν ἀσημένιο γκόλφι
νὰ προσκυνᾶω τὸ σταυρό, καὶ νὰ φιλῶ τὸ ἔγκολφι.»

Καὶ ἐν ἐτέρῳ ᾄσματι ἡ μήτηρ λέγει

«Τί νὰ τῇ κάμω τῇ ζωῇ χωρὶς ἐσέ, παιδί μου ;

Ὁ ἄνωτέρω στίχος δὲν ἐνθυμίζει τὸν θρήνον τῆς Ἑκάβης ;

Τρωῆσιν δ' Ἑκάβῃ ἀδινού ἐξῆρχε γόοιο·
Τέκνον, ἐγὼ δειλὴ τί νυ βείομαι, αἰνὰ παθοῦσα,
σεῦ ἀποτεθνηῶτος ;

(Ὅμηρ. Ἰλιάδος Χ, στίχ. 430.)

Μεριμνῶμεν περὶ τῆς ταφῆς τοῦ πτώματος ἐκ φόβου σήψεως. Καὶ ἡ συνήθεια αὕτη εἶνε ἀρχαιοτάτη. Ὁ Ἀχιλλεὺς ἐνδυσόμενος τὴν νέαν πανοπλίαν, ἣν ἡ Θέτις τῷ δίδει ὅπως ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ φίλου του, στρεφόμενος πρὸς τὴν μητέρα του λέγει

Ἄλλὰ μάλ' αἰνῶς
 δεῖδω μή τοι τόφρα Μενoitίου ἄλκιμον υἱὸν
 μυῖαι, καδδῦσαι κατὰ χαλκοτύπους ὠτειλὰς
 εὐλὰς ἐγγείνωνται, ἀεικίσσωσι δὲ νεκρὸν
 (Ἐκ δ' αἰὼν πέφαται) κατὰ δὲ χροά πάντα σαπήν.

(Ὅμηρ. Ἰλιάδος Γ, στίχ. 23).

Παρ' ἡμῖν οὐδέποτε νεκρὸς θάπτεται τὴν νύκτα. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι εἶ-
 χον ὁμοίως τὴν πρόληψιν νὰ μὴ θάπτωσι τὴν νύκτα, πιστεύοντες ὡς
 κακὴν τὴν νυκτερινὴν ταφήν. Τὸν ἀκόλουθον οἰωνὸν ἀπευθύνει ἡ Κασ-
 σάνδρα πρὸς τὸν Ταλθύβιον καταρωμένη αὐτόν :

Ἦ κακὸς κακῶς ταφήσῃ νυκτός, οὐκ ἐν ἡμέρᾳ

(Εὐριπίδου Τρωάδες στίχ. 447).

Ἡ νεκρικὴ συνοδία τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων εἶνε σχεδὸν ὁμοιοτάτη
 πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων. Εἶδομεν ἤδη ὅτι ὁ Πλούταρχος λέγει περὶ τοῦ
 Περικλέους «ἀλλ' οὐδὲ κλαίων οὐδὲ κηδεύων κτλ.» Ὅμοίως καὶ ἡμεῖς
 παρακολουθοῦμεν τὸ φέρετρον καὶ οὐχὶ μόνον οἱ φίλοι καὶ οἱ οἰκεῖοι, ἀλλὰ
 καὶ αὐτοὶ οἱ στενότεροι συγγενεῖς, εἰς πλεῖστα δὲ μέρη τῆς Ἑλλάδος
 καὶ αὐτοὶ αἱ γυναῖκες, συγγενεῖς τε καὶ φίλοι ὡς παρ' ἀρχαίοις. Εὐθὺς
 δὲ ὡς φθάσῃ ἡ κηδεῖα εἰς τὸν ναόν, μετὰ τὰς συνήθεις εὐχὰς, ἀπονέ-
 μομεν εἰς τὸν νεκρὸν τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν. Πάντες οἱ παρι-
 στάμενοι ἀπὸ τοῦ ἱερέως μέχρι τοῦ τελευταίου ὑπηρέτου ἀσπάζονται
 τὸν νεκρὸν, ἢ ἂν τὸ φέρετρον εἶνε κεκλεισμένον, τὸ πῶμα καὶ τὸν ἐπ'
 αὐτοῦ σταυρόν.

Ἡ εὐσπλαγχνὸς αὕτῃ τελετῇ ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ
 δόγματος ἦτο συνήθης καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀρχαίοις, μὲ μόνην τὴν
 διαφορὰν ὅτι αὕτῃ ἐγένετο ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ νεκροῦ κατὰ τὴν στιγμὴν
 καθ' ἣν ἀπέσυρον αὐτὸν ἐκ τοῦ ἱκρίου ἵνα τὸν ὀδηγήσωσιν εἰς τὸν τάφον.

Ἀνδρῶν Φεραίων εὐμενῆς παρουσίᾳ,
 νέκυν μὲν ἤδη πάντ' ἔχοντα πρόσπολοι
 φέρουσιν ἄρδην πρὸς τάφον τε καὶ πυράν·
 Ὑμεῖς δὲ τὴν θανοῦσαν, ὡς νομίζεται
 Προσεῖπατ' ἐξιοῦσαν, ὑστάτην ὁδόν.

(Εὐριπίδου, Ἀλκυστις στίχ. 606).

Κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ σκληροῦ ἀποχωρισμοῦ ἡ μήτηρ ἢ ἡ σύζυγος
 καὶ αἱ ἀδελφαὶ τοῦ νεκροῦ καὶ ἰδίως αἱ μοιρολογίστριαι πληροῦσι τὸν
 ἀέρα δι' ὀλοφυρμῶν, λυγμῶν καὶ θρήνων, τινὲς αὐτῶν ἀποσπῶσι τὰς
 τρίχας τῆς κεφαλῆς των, ἢ ἀμύσσουσι τὰς παρειάς, τὰ στήθη καὶ τὸν
 λαιμόν των.

Κι' ὅταν θὰ μὲ περάσουνε νεκρὸ ἄφ' τῆ γειτονιά σου,
 Τράβα τὰ μαγουλάκια σου καὶ τράβα τὰ μαλλιά σου.

Καὶ οἱ ἀρχαῖοι εἶχον τὴν συνήθειαν ταύτην, καθὰ δὲ λέγει ὁ χαριέστατος Λουκιανός, οἱ ζῶντες ἐγένοντο οἰκτρότεροι τοῦ νεκροῦ.

Περὶ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ ἐθίμου τούτου ἔχομεν καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ὁμήρου·

Πρῶται τὸν γ' ἄλοχός τε φίλη καὶ πότνια μήτηρ
τιλλέσθην, ἐπ' ἄμαξαν εὐτροχὸν αἰζασαι,
ἀπτόμεναι κεφαλῆς· κλαίων δ' ἀμφίστασθ' ὄμιλος.
Καὶ νύ κε δὴ πρόπαν ἤμαρ ἐς ἥελιον καταδύντα
Ἕκτορα δακρυχέοντες ὀδύροντο πρὸ πυλάων
(Ἰλιάδ. Ω, στίχ. 710.)

Καὶ ἐν τῇ δεκάτῃ ἐνάτῃ ραψῳδίᾳ :

Βρισηὶς δ' ἄρ' ἔπειτ' ἱκέλη χρυσέῃ Ἀφροδίτῃ,
ὥς ἶδε Πάτροκλον δεδαῖγμένον ὀξεί χαλκῷ,
ἀμφ' αὐτῷ χυμένη, λίγ' ἐχώκυε, χερσὶ δ' ἄμυσσε
στήθεά τ' ἠδ' ἀπαλὴν δειρήν, ἰδὲ καλὰ πρόσωπα.
(Ἰλιάδος Τ, στίχ. 282).

Ἀλλὰ καὶ παρ' Εὐριπίδῃ ἀπαντὰ ἐν τῇ Α' Πράξει τῶν Ἰκετίδων·

Ἴτ', ὦ ξυνωδοὶ κακοῖς
Ἴτ', ὦ ξυναλγηδόνας,
χορόν, τὸν Ἄδας σέβει.
διὰ παρῆδος ὄνυχά λευκὸν
αἵματοῦτε, χρῶτά τε φόνιον
(στίχ. 72).

Μετὰ τὸν ἐνταφιασμὸν τελεῖται τὸ νεκρικὸν συμπόσιον ἢ αἱ εὐωχίαι, κοινῶς παρηγορίαι. Τὸ συμπόσιον τοῦτο τελεῖται ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων τοῦ θανόντος καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. Εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχή, ἵνα ἐν πάσῃ κηδεῖᾳ θανόντος προσώπου ἐγγάμου φέρονται ἄρτοι, τυρός, ἐλαῖαι, οἶνος, ὅπως οἱ βουλόμενοι ἐκ τῶν προπομπῶν τρώγοντες καὶ πίνοντες μετὰ τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν, συγχωρῶσι τὸν θανόντα. Ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑπτανήσῳ, μετὰ τὴν ταφὴν οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι στέλλουσιν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀποβιώσαντος καφέδες ἢ σοκολάτας μετὰ γλυκισμάτων ἢ διπύρων, ἄλλοι, οἱ στενότεροι τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, πέμπουσιν εἰς τὴν οἰκογένειαν ἐδώδιμα καὶ ποτά, ὡς λόγου χάριν ζωμὸν μετὰ κρέατος, σοῦπαν καὶ λοιπά, ἵνα φάγῃ ἡ πενθοῦσα οἰκογένεια.

Καὶ ἡ συνήθεια αὕτη εἶνε ἀρχαιοτάτη. Ὁ Ὅμηρος περιγράφων τὰς ἐπικηδεῖους τιμὰς τὰς ἀπονεμηθείσας εἰς τὸν Ἕκτορα, τελευτᾷ τὸ ἀθάνατον ἔπος τοῦ διὰ τῶν ἀκολουθῶν στίχων :

Χεύαντες δὲ το σῆμα, πάλιν κίον' αὐτὰρ ἔπειτα
εὖ συναγειρόμενοι δαίνυντ' ἐρικυδέα δαῖτα,

δώμασιν ἐν Πριάμοιο διστρεφές βασιλῆος·

Ὡς οἶγ' ἀμφίεπον τάφον Ἑκτορος ἱπποδάμοιο

(Ἰλιάδος Ω, στίχ. 801).

Ὅμοιως καὶ ἐν τῷ περιφήμῳ περὶ στεφάνου λόγῳ τοῦ Δημοσθένους, ἐν ᾧ ὁ μέγας ρήτωρ ἀνεδείχθη τόσον ἐνδοξος, ἐκλεχθεὶς κατὰ προτίμησιν τοῦ Αἰσχίνου καὶ τῶν ἀντιζήλων του, ὅπως ἐγκωμιάσῃ τοὺς ἐν Χαιρωνείᾳ πεσόντας λέγει : «Τοῦτο δ' ἐώρων παρ' ἑαυτοῖς καὶ παρ' ἡμοί, παρὰ δ' ὑμῖν οὐ, διὰ ταῦτ' ἐμὲ ἐχειροτόνησαν καὶ οὐχ ὑμεῖς, καὶ οὐχ ὁ μὲν δῆμος ὄντως, οἱ δὲ τῶν τε τελευτηκότων πατέρες καὶ ἀδελφοὶ οἱ ὑπὸ τοῦ δήμου τόθ' αἰρεθέντες ἐπὶ τὰς ταφὰς ἄλλως πῶς, ἀλλὰ δέον ποιεῖν αὐτοὺς τὸ περίδειπνον ὡς παρ' οἰκειοτάτῳ τῶν τελευτηκότων ὥσπερ τᾶλλ' εἶωθε γίγνεσθαι, τοῦτ' ἐποίησαν παρ' ἡμοί, εἰκότως»· § 288.

Ἡ ἐκφορὰ τοῦ νεκροῦ παρ' ἡμῖν γίνεται τὴν ἐπομένην τοῦ θανάτου ἡμέραν· τὴν συνήθειαν ταύτην εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἀκόλουθου ἐπιτυμβίου ἐπιγράμματος τοῦ Καλλιμάχου :

Δαίμονα τίς δ' εὖ οἶδε τὸν αὔριον, ἀνίκα καὶ σέ,
Χάρμι, τὸν ὀφθαλμοῖς χθιζὸν ἐν ἀμετέροις,
τᾶ ἑτέρῳ κλαύσαντες ἐθάπτομεν ; οὐδὲν ἐκαίνου
εἶδε πατὴρ Διοφῶν χρῆμα' ἀνιαρότερον.

(Ἑλλην. Ἀνθολογία ad Platini Codicis Lipsiae, 1820, σελ. 341).

Εἶνε ἀληθές ὅτι ὁ Ὅμηρος ἐν τῷ 24ῳ βιβλίῳ τῆς Ὀδυσσεΐας λέγει ὅτι τὸ σῶμα τοῦ Ἀχιλλέως ἐκλαυσαν ἐπὶ δέκα ἑπτὰ ἡμέρας καὶ δέκα ἑπτὰ νύκτας καὶ ὅτι τὴν δεκάτην ὁγδόην ἀπετεφρώθη, ἀλλὰ τὸ χρονικὸν αὐτὸ διάστημα δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς ὠρισμένον διάστημα καθ' ὃ ὤφειλε νὰ διαμείνῃ ὁ νεκρὸς ἐν τῷ οἴκῳ· αὐτὸ ἐγένετο ἴσως κατ' ἐξαίρεσιν εἰς τοὺς ἡγεμόνας ἢ ἥρωας.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς δημοσίους ἐκδηλώσεις τοῦ πένθους τῶν νεωτέρων, αὗται εἶνε πανόμοιαι τῶν ἀρχαίων. Οἱ γεννήτορες, οἱ ἀδελφοὶ καὶ οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς τοῦ ἀποβιώσαντος ἐνδύονται μέλανα ἐνδύματα, διάγουσι βίον ἀπομεμονωμένον, ἀποφεύγουσι τὰς διασκεδάσεις καὶ τὰς πανηγύρεις, αἱ δὲ γυναῖκες καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἐκκλησίαν, ἰδίως ἡ μήτηρ καὶ ἡ ἀδελφή. Εἰς τὴν θεὰν ξένου τινὸς ὑπενθυμίζοντας αὐταῖς τὸν ἀποβιώσαντα ἀρχίζουν τὰ κλαύματα. Οἱ ἄνδρες, καὶ ἰδίως οἱ χωρικοί, οὐδὲ αὐτὰ τὰ γένεια ξυρίζουσι. Τὰ παράθυρα τοῦ οἴκου τοῦ ἀποβιώσαντος μένουσιν ἡμικλειστα ἐπὶ ἓν ἔτος, ἀπὸ δὲ τοῦ ἐξώστου τῆς οἰκίας κρεμῶσι μέλανα ὑφάσματα. Δύστηνος μήτηρ ἐν Ζακύνθῳ, τῆς ὁποίας ἐφόνευσαν τοὺς δύο υἱούς τὸν ἓνα κατόπιν τοῦ ἄλλου καὶ ἐν δια-

στήματι ἐνὸς καὶ πλεόν ἔτους, κατὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ τελευταίου στεγανῶς κατέκλεισε τὰ παράθυρά της καὶ ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὀψεως τῶν παραθυροφύλλων ἐχάραξε διὰ ζεύσεως πίσεως μέλανας σταυρούς.

Ἡ συνήθεια τῶν μελανῶν ἐνδυμάτων ὡς δεῖγμα πένθους εἶνε ἀρχαιοτάτη.

Ἡ Ἰφιγένεια πρὶν θυσιασθῆ παρακαλεῖ τὴν μητέρα της·

Ἰφ—Μῆτ' οὖν γε τὸν σὸν πλόκαμον ἐκτέμης τριχὸς
Μῆτ' ἀμφὶ σῶμα μέλανας ἀμπίσχη πέπλους

Κλυτ.—Τί δαὶ κασιγνήταισιν ἀγγελῶ σέθεν ;

Ἰφ—Μῆδ' ἀμφὶ κείναις μέλανας ἐξάψη πέπλους

(Ἰφιγ. ἐν Αὐλίδι στίχ. 438—9 448—9).

Ἡ μήτηρ καὶ ἡ σύζυγος τοῦ ἀποβιώσαντος εἶνε τὰ πρόσωπα ἅτινα διατηροῦσι τὸ πένθος ἐπὶ μακρότερον χρόνον, καίτοι ἡ διάρκεια τοῦ πένθους παρ' ἡμῖν εἶνε δώδεκα μῆνες, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις.

Αὐλῶν δὲ μὴ κἄτ' ἄστν, μὴ λύρας κτύπος

Ἔστω σελήνας δώδεκ' ἐκπληρουμένας

(Εὐριπίδου Ἀλκυστις στίχ. 430).

Καὶ ὁ Αἰσχίνης ἐν τῷ κατὰ Δημοσθένους λόγῳ αὐτοῦ, ὅστις μεταχειρίσθη ἅπασαν αὐτοῦ τὴν τέχνην ὅπως καταστήσῃ αὐτὸν μισητὸν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, δὲν ἔλειψε νὰ ἐπιρρίψῃ εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ συκοφαντίαν καὶ τὴν παράβασιν τῆς εἰρημένης συνηθείας : «Οὗτος τοίνυν, ὦ Ἀθηναῖοι, ὁ τηλικούτος τὸ μέγεθος κόλαξ, ἐβδόμην δ' ἡμέραν τῆς θυγατρὸς αὐτῷ τετελευτηκυίας, πρὶν πενθῆσαι καὶ τὰ νομιζόμενα ποιῆσαι, στεφανωσάμενος καὶ λευκὴν ἐσθῆτα λαβὼν ἐβουθύτει καὶ παρενόμει, τὴν μόνην ὁ δαίλαιος καὶ πρώτην αὐτὸν πατέρα προσειποῦσαν ἀπολέσας» Αἰσχίνου κατὰ Κτησιφῶντος § 78.

Μετὰ τὴν ταφὴν διετέλουν οἱ ἀρχαῖοι πολλαχῶς τιμῶντες τὴν μνήμην τοῦ ἀποθανόντος διὰ θυσιῶν, ἃς ἐτέλουν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀποθανόντος· ἐκ τῶν εἰρημένων θυσιῶν ἦν πρώτη μὲν ἡ κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ τὴν ταφὴν τοῦ θανόντος τελουμένη, ἣτις ἐλέγετο τρίτη· δευτέρα δὲ ἡ κατὰ τὴν ἐνάτην, ἣτις ἐλέγετο ἑνάτη· τρίτη δὲ ἡ κατὰ τὴν τριακοστὴν ἡμέραν· αὕτη ἐκαλεῖτο τριακάς. Πλὴν τούτων τῶν θυσιῶν, οἱ ἀρχαῖοι ἐτέλουν καὶ ἑτέραν θυσίαν κατ' ἑτος, ἐν ἣ ἡμέρᾳ ἐτελεύτησεν ὁ θανὼν. Αἱ ἐπὶ τοῦ τάφου θυσίαι ἐλέγοντο κοινῶς εὐαγίσματα καὶ χοαί, διότι διὰ τὴν θυσίαν κατασκευάζετο κραμα ἐκ γάλακτος, μέλιτος καὶ ὕδατος (Ἰδὲ Ὅμηρ. Ὀδ. Κ 518 καὶ Ω 26, καὶ Βενιζέλου Βίος ἀρχαίων Ἑλλ.). ἄλλ' ἐκτὸς τούτων προσέφερον πλακοῦντας ἐκ μέλιτος καὶ ἀλεύρου, καρπούς, ἄνθη παντὸς εἶδους,

ιδίως ὅμως ρόδα, κρίνα κλάδους μύρτου καὶ δάφνης, ταινίας καὶ ἐν γένει πράγματα σχετικὰ εἰς τὴν τάξιν, τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἀπασχόλησιν τοῦ ἀποβιώσαντος. Τοιαύτας θυσίας δύναται τις νὰ παραδεχθῇ ἀκινδύνως ὅτι ἔχομεν καὶ ἡμεῖς οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, διότι τελοῦμεν ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς ἱερουργίας καὶ δὴ τριήμερα, ἐννεαήμερα, τεσσαρακονθήμερα, ἐξάμηνα καὶ ἐτήσια μνημόσυνα, καθ' ἃ φέρομεν εἰς τὸν ναὸν ἄρτους (προσφοράς), σῖτον ἐβρασμένον (κόλλυβα), λαμπάδα, λίθανον, οἶνον καὶ ἔλαιον, ἅτινα ὡς θυσίας παρέχομεν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ κόλλυβων, διὰ νὰ καταδείξωμεν τὴν σχέσιν τοῦ ἐθίμου τούτου, θὰ προσθέσωμεν ὅτι τὰ κυρίως κόλλυβα κατασκευάζονται ἐκ σίτου ἐβρασμένου καὶ περιρραίνονται διὰ μέλιτος καὶ πετροσελίνου. Σημειωτέον ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔστεφον τὸ μνήμα διὰ σελίνων, ἐξ οὗ καὶ παροιμία ἦν, δεῖται σελίνου, ἐπὶ τῶν ἐπικινδύνως νοσοῦντων λεγομένη (Πλουτ. Τιμ. 26). Τὰ κόλλυβα (σῖτος μετὰ μέλιτος), λέγει ἐν τῇ συγκριτικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ κ. I. Νικολαΐδης Λεβαδεύς, συνειθίζονται ἀπὸ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου, ὅστις ἀναμίξας τὰ ὄνια τοῖς λειψάνοις τῶν εἰδωλοθύτων παρεκίνει τοὺς Χριστιανοὺς εἰς κρεωφαγίαν τῇ πρώτῃ ἐβδομάδι τῶν νηστειῶν. Παρατίθενται δὲ καὶ ἐπὶ τῶν νεκρικῶν τελετῶν, ὑπεμφαίνοντα τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν, ὡς ἐκφύεται ὁ σπειρόμενος σῖτος, ὅταν ἀποθάνῃ ὑπὸ τὴν γῆν (Α. Κοραῆ ΙΕ' 36, 37, 38).

Μεταξὺ τῶν ἡμερῶν τῶν μνημοσύνων εἰσὶ καὶ ἡ τρίτη καὶ ἡ ἐνάτη· οἱ ἱερεῖς λειτουργοί, πρέπει νὰ ὦσιν εἰς, τρεῖς, ἐπτὰ ἐννέα· οἱ ἄρτοι πρέπει νὰ ὦσιν ἐπίσης εἰς, τρεῖς, ἐπτὰ, ἐννέα, ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν λειτουργῶν τοῦ Ὑψίστου, αἱ λαμπάδες ὡσαύτως ἰσάριθμοι τούτων, ἀλλὰ καὶ ὀλιγώτεραι ἂν εἶνε, πρέπει νὰ ὦσιν ἀναποφεύκτως ἀριθμοῦ περιττοῦ.

Ἀριθμοῦ περιττοῦ πρέπει νὰ ὦσιν αἱ ἄμαξαι αἱ παρακολουθοῦσαι τὴν ἐκφοράν, οἱ ἐν τοῖς ναοῖς ἄνθρωποι κατὰ τὰς νεκρωσίμους τελετάς καὶ τὰ μνημόσυνα, ἐνὶ λόγῳ ὁ περιττὸς ἀριθμὸς ἐπικρατεῖ παρ' ἡμῖν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐθυσίαζον εἰς τὸν Πλούτωνα ἀνὰ ζεύγη, καθ' ὅσον ὁ ἄρτιος ἀριθμὸς ὀλέθριος θεωρούμενος, ἦν εὐάρεστος τῷ Πλούτῳ ἢ τῷ Ἄδῃ, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς ὁ ἄνεστος ἢ περιττὸς ἤρεσκεν εἰς τὰς θεότητας τοῦ Οὐρανοῦ, αἵτινες ἐγίγνοντο εὐμενεῖς (Πλουτ. Ἡθ. Ρωμ. 12.)

Υπάρχει συνήθεια εἰς πλείστας πόλεις τῆς Ἑλλάδος νὰ μὴ ἐγκαταλείπῃσι τὰ ὅστ' αὐτῶν νεκρῶν εἰς τὴν ἐρημίαν τοῦ τάφου. Ἄν δὲν μὲ ἀπατᾷ ἡ μνήμη, μετὰ παρέλευσιν πανταετίας ἀπὸ τῆς ταφῆς, ὁ βουλούμενος δύναται νὰ ἐκθάψῃ τὰ ὅστ' αὐτῶν συγγενῶν του καὶ μετακο-

μίσση αὐτὰ εἰς σαρκοφάγον τινὰ τοῦ ναοῦ ἢ εἰς τὸ ὀστεοφυλάκιον τοῦ ναοῦ ἢ τοῦ κοιμητηρίου. Ἐν τῷ κοιμητηρίῳ Καλαμῶν εἶδον ἐγὼ αὐτὸς τοιοῦτον ὀστεοφυλάκιον, ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ ὁποίου ἐκρέμαντο ἀρκετὰ σανίδια, περιέχοντα ὅστ' αὐ καὶ ἐπὶ τῶν σανιδίων αὐτῶν ἀνέγνωσα διάφορα ὀνόματα οἰκογενειῶν, τὰ πλεῖστα ὅμως τῶν ἐκθαπτομένων ὁστῶν ἐρρίπτοντο σωρηδὸν ἐν τῷ εἰρημένῳ ὀστεοφυλακίῳ. Παρ' ἡμῖν οἱ βουλόμενοι γὰρ ἐκθάψωσι τὰ ὅστ' αὐ τῶν συγγενῶν των, τῇ ἀδείᾳ πάντοτε τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ διοικητικῆς ἀρχῆς, πλύνουσιν αὐτὰ καλῶς δι' ὕδατος, κατόπιν δι' οἴνου λευκοῦ. Τὴν συνήθειαν ταύτην εἶχον καὶ οἱ ἀρχαῖοι. Ἀκούσατε τὸν Ὅμηρον·

Αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ σε φλὲξ ἤνυσεν Ἡφαίστοιο
ἠῶθεν δὴ τοι λέγομεν λεύκ' ὅστέ', Ἀχιλλεῦ,
οἶνω ἐν ἀκρήτῳ καὶ ἀλείφατι δῶκε δὲ μήτηρ
χρῦσεον ἀμφιφορῆα· Διονύσοις δὲ δῶρον
φάσκει ἔμεναι, ἔργον δὲ περικλυτοῦ Ἡφαίστοιο·
Ἐν τῷ τοι κεῖται λεύκ' ὅστέα, φαίδιμ' Ἀχιλλεῦ,
μίγδα δὲ Πατρόκλοιο Μενoitιάδαο θανόντος

(Ὀδυσσεύς Ω, στίχ. 71)

Ἡ πυρὰ τῶν ἀρχαίων εἶνε ἀληθὲς ὅτι δὲν εἶνε ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν· ὁ χριστιανισμὸς ἀπηγόρευσε τὸ ἔθιμον τοῦτο, ἀλλ' ὅμως δὲν κατίσχυσε καὶ γὰρ τὸ ἐξαλείψῃ. Εἶνε ἱστορικὸν γεγονὸς ὅτι ὁσάκις ὁ βάρβαρος κατακτητὴς κατελάμβανε τμηματὶ τῆς ἐλληνικῆς γῆς, οἱ ἐκπατριζόμενοι Ἕλληνες ἔθετον ἐν χρήσει τὴν πυρὰν καίοντες τὰ ὅστ' αὐ τῶν γονέων των, ἵνα μὴ τὰ καταπατήσῃ ὁ ἐχθρὸς.

Τὸ δημοτικὸν ᾄσμα τῆς Πάργας ἐπιβεβαιοῖ τοὺς λόγους μας.

Βλέπεις ἐκσίνην τῇ φωτιά, μαῦρον καπνὸ ποῦ βγάνει ;

Ἐκεῖ καίγονται κόκκαλα, κόκκαλα ἀνδρειωμένων.

Ἐκεῖ ναι κόκκαλα γονιοῦ, ποῦ τὸ παιδὶ τὰ καίει

Νὰ μὴν τὰ βροῦνε Λιάπιδες, ἐχθροὶ μὴν τὰ πατήσουν.

(Ζαμπελ. Δημοτ. 641 σελ.).

Καὶ ἕτερον ᾄσμα, τὸ μοιρολόγι τῆς Πάργας, προσεπιμαρτυρεῖ τὴν ἐκταφὴν.

Ἄστε, λεβένταις, τ' ἄρματτα, κι' ἀφῆστε τὸ τουφέκι·

Σκάψτε πλατειά, σκάψτε βαθυὰ ὅλα σας τὰ κιβούρια,

Καὶ τ' ἀντρειωμένα κόκκαλα ξεθάψτε τοῦ γονιοῦ σας,

(αὐτόθι σελ. 642).

Ὅμοίως καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔκαιον τὰ πτώματα τῶν συγγενῶν των καὶ συνέλεγον τὰ ὅστ' αὐ, ἵνα μὴ κατακτηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ των.

Ὁ Νέστωρ, προσκαλὼν τοὺς Ἀτρεΐδας καὶ τοὺς ἡγεμόνας τῶν

Ἀχαιῶν εἰς ἀνακωχὴν ὀπλῶν διὰ νὰ μεταφέρῃ τὰ αἰμόφυρτα πτώματα
διὰ τῶν ἁμαξῶν μακρὰν τοῦ πεδίου καὶ εἰς τὴν πυράν, λέγει

..... ἅτὰρ κατακήμεν αὐτοὺς
τυτθὸν ἀπὸ πρὸ νεῶν, ὥς κ' ὅστέα παισὶν ἕκαστος
οἴκαδ' ἄγῃ, ὅτ' ἂν αὖτε νεώμεθα πατρίδα γαῖαν.

(Ομήρ. Ἰλιάς Η, στίχ. 33).

Ἡ συνήθεια αὕτη ἐνισχύει τὴν γνώμην τῶν σοφῶν ἐκείνων, οἵτινες
πιστεύουσιν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἔκαιον τὰ σώματα τῶν ἡρώων, τῶν πιπτόν-
των εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης οὐχὶ δι' ἄλλον λόγον, ἀλλ' ἵνα ἀπαλλά-
ξωσιν αὐτοὺς τῶν ἀσεβειῶν τοῦ ἐχθροῦ. Καὶ τῷ ὄντι ὁ Πάτροκλος ἀ-
πετεφρώθη, ὁ δὲ Αἴας ἐτάφη.

Οἱ Σουλιῶται ἀπέκοπτον τὴν κεφαλὴν τοῦ σώματος τῶν συναγωνι-
στῶν των, οἵτινες ἐπιπτον μαχόμενοι εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης, ἵνα μὴ
μίαν τοιαύτην ἄτιμον πράξιν προξενήσωσιν οἱ ἐχθροὶ εἰς τὸ σῶμά των.

Γύριτε πίσω πάρεμε, πάρε μου τὸ κεφάλι,
Νὰ μὴν τὸ πάρῃ ἡ παγανιὰ καὶ ὁ Ἰσοῦφ Ἀράπης
Καὶ μοῦ τὸ πᾶν στὰ Γιάντινα τ' Ἀλῆ Πασσᾶ τοῦ σκύλου.

(Ναμπελ. Δημ.)

Τὰ περὶ Ἀστραπογιάννου καὶ Λαμπέτη δίδουσιν ἀκριβοῦς ἰδέαν οὐχὶ
μόνον τῶν αἰσθημάτων, ὑφ' ὧν ἐνεπνέοντο αἱ ψυχαὶ τῶν ἀκαταδάμα-
στων ἐκείνων πολεμιστῶν καὶ ἡρώων, ἀλλὰ καὶ μίαν ἐτι ἀπόδειξιν περὶ
τῆς καταγωγῆς καὶ σχέσεως τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων πρὸς τοὺς ἀρχαίους.

Ἐν τοῖς ἀθανάτοις στίχοις τοῦ λατρευμένου μου φίλου καὶ ἐθνικοῦ
ποιητοῦ, ἀειμνήστου Βάλαωρίτου, ὁ πληγωμένος Ἀστραπόγιαννος κα-
θικετεύει τὸν νεαρὸν κλέφτην Λαμπέτην ἵνα ἀποκόψῃ τὴν κεφαλὴν του.

Τὸ αἷμα τ' ἄπιστο μὲ τὸ δικό μου
Δὲν θέλω ἐπάνω του ν' ἀνταμωθῇ.
Φαρμάκι ἀγλύκαντο μὲς τὸ λαιμό μου
Δὲ θέλω σύντροφο κάτω στὴ γῇ.

Χτύπα, Λαμπέτη μου . . . Ἀπλῶσε, πιάσε,
Σφίξε στὰ δάχτυλα τ' ἄσπρα μαλλιά . . .
Τὰ χέρια ἐσταύρωσα . . . Μὴ μὲ φοβᾶσαι . . .
Κόψε με . . . πάρε με 'ς τὴν ἀγκαλιά.

Ἡ συνήθεια αὕτη ἀπαντᾷ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ὁ Εὐφορβος
μαχόμενος μὲ τὸν Μενέλαον τῷ λέγει :

Ἦ κέ σφιν, δειλοῖσι, γόου κατάπαυμα γενοίμην,
εἴ κεν ἐγὼ κεφαλὴν τεῖν καὶ τεύχε' ἐνείκας,
Πάνθω ἐν χεῖρεσσι βάλω καὶ Φρόντιδι δέη.

(Ομήρ. Ἰλ. Ρ, στίχ. 38).

Ἐκ πάντων τούτων, ἂν καὶ δὲν ἤρευνήσαμεν εἰμὴ ἐν μόνον μέρος τῶν ἐλληνικῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ τοῦτο ἀτελέστατα, πασιφανῶς ἀποδεικνύεται ἡ σχέσις τῶν νεωτέρων πρὸς τοὺς ἀρχαίους καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ παρὰ πάντα ἄλλον ὡς πρὸς τὸν ἐθνικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα.

Ζάκυνθος, 1892.

Διονύσιος Ἑλιακόπουλος.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΡΟΥΒΙΝΣΤΑΙΝ'

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΟΚΙΜΙΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ Μ' ΑΡΘΟΥΡ
(Alexandre M' Arthur).

(Κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπὸ τῆς δεσποινίδος Χαρικλείας Ν.Μ.)

Ὁ δεύτερος λόγος τῶν κατὰ τοῦ Ρουβινστάιν ἐπικρίσεων εἶνε σοβαρωτάτη μομφὴ κατὰ καλλιτέχνου, ἀπευθυνομένη δὲ κατὰ τοῦ Ρουβινστάιν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὅλως ἐξαμβλωματικὴ, διότι δὲν ὑπῆρξε καλλιτέχνης πιστότερος τοῦ Ρουβινστάιν, κατὰ γενικὸν κανόνα, — καὶ οἱ μεγάλοι καλλιτέχνηαι ἔχουσιν ἐξαιρετικὰς στιγμὰς — εἰς τὰ κείμενα τῶν συνθεμάτων τὰ ὁποῖα ἐξετέλει. "Ὅτε εἶχε πρὸ αὐτοῦ σύνθεμα τοῦ Βετῳβεν, ἐξετέλει σύνθεμα τοῦ Βετῳβεν, ὅτε προῦκειτο περὶ ἔργου τοῦ Μπάχ, τὸ ἐκτελούμενον ἦν ἔργον τοῦ Μπάχ, ὡς ἦτο τὸ ἐκτελούμενον τοῦ Σωπέν ἢ τοῦ Σοῦμαν, ὅτε ἐξετέλει ἔργα τῶν μουσικοδιδασκάλων τούτων.

Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ἀρκεῖ ἐν βλέμμα ἐπὶ προγράμματος συναυλιῶν αὐτοῦ περιλαμβάνοντος τεμάχιον οἷον ἡ «Appassionata Sonata», ἡ «Berceuse» τοῦ Σωπέν, ἡ «Fantasia Chromatica» τοῦ Μπάχ, ἡ «Fantasia» ἐν ᾧ μεῖζονι τοῦ Σοῦμαν. Τὰ τέσσαρα ταῦτα τεμάχια ἀπαιτοῦσι μεγάλην δεξιότητα καὶ ἀκρίβειαν παρὰ τοῦ καλλιτέχνου τοῦ ἐπιλαμβανομένου τῆς ἐκτελέσεως καὶ δεξιότητα ἰδιάζουσιν εἰς τὸ ἰδεῶδες ἐκάστου τῶν συνθετῶν τούτων. Καὶ ὅμως οὐδεὶς τῶν συγχρόνων κλειδοκυμβαλιστῶν κατέχει τὴν ἐπαρκῆ εἰς πάντα ἰδιοφυίαν τοῦ Ρουβινστάιν, τολμηρότατος δὲ εἶνε ὁ ἐπικριτὴς ὁ ἀρνούμενος τούτο. Ὑπάρχουσιν βεβαίως μετριότητες τὰ πάντα ψέγουσαι ὅταν ὅμως ὁ λέων ὀρθοῖ τὴν χαίτην, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὅταν ὁ Ρουβινστάιν παρουσιάζεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῶν συναυλιῶν αὐτοῦ, αἱ μετριότητες αὗται συ-

ἰ Συνέχεια· ἴδε φυλλάδιον 10.